

Cultura i educació: cap a una aproximació integral

Nicolás Barbieri
Universitat Autònoma de Barcelona

Cultura i educació: cap a una aproximació integral

Nicolás Barbieri - Universitat Autònoma de Barcelona

La relació entre cultura i educació ha estat tan reclamada com complexa a l'hora de desenvolupar polítiques públiques coherents i sostingudes. L'objectiu d'aquest text és, doncs, contribuir a la construcció d'una mirada integral sobre el vincle entre aquests dos àmbits, a partir d'una aproximació també integral tant de les polítiques culturals com de les polítiques educatives. Sense deixar de banda la perspectiva tradicional amb la qual s'ha abordat el lligam entre cultura i educació, volem aprofitar aquesta oportunitat per ampliar el debat i identificar elements rellevants no sempre prou considerats. Després de presentar el marc a partir del qual abordem aquesta complexa relació, descriurem la situació a Catalunya i acabarem amb algunes propostes per debatre i concretar futures línies de treball.

Entre la mirada segmentada i l'aproximació integral

Les relacions entre cultura i educació no es poden analitzar sense tenir en compte l'actual context de marcades transformacions socials i econòmiques que, en molts casos, es tradueixen en profundes desigualtats. Més que estrictament un període de crisi, vivim en un interregne entre dues èpoques (Bauman, 2012), en un canvi d'època que es reflecteix en notables transformacions en les esferes vital i quotidiana (Subirats, 2011). Aquest context implica problemes públics complexos i multidimensionals, impossibles d'entendre i abordar des d'una lògica estrictament tecnocràtica i basada en la segmentació i la delimitació disciplinària. La literatura sobre polítiques públiques ha qualificat aquests tipus de problemes com a "maleïts", perquè es tracta de situacions que generen incertesa i alhora discrepàncies entre els actors i grups socials implicats, i que, per tant, exigeixen anar més enllà de les maneres de fer habituals de les administracions públiques (Brugué *et al.*, 2013). Aquest repte és clau per entendre la relació entre cultura i educació, així com per analitzar les respostes actuals de polítiques públiques en aquests àmbits.

Les desigualtats socials i les dinàmiques d'exclusió multidimensional han comportat un augment de la càrrega sobre l'espai educatiu formalitzat, que en general no ha anat acompanyat de canvis en la forma d'entendre l'experiència educativa. En les polítiques educatives, però també en les polítiques culturals, encara l'educació es concep, en bona mesura, com a limitada a allò que succeeix a l'escola, i en molts casos, sense la introducció de més i nous recursos i metodologies per abordar els problemes que, sense tenir el seu origen a l'aula o al pati, es manifesten en aquests espais amb tota claredat. És rellevant en aquest aspecte el document recent de la UNESCO *Repensar l'educació. Vers un bé comú mundial?*, que formula l'objectiu d'"aprendre a aprendre", que reafirma una visió humanista de l'educació i que assenyala que "l'educació és el procés deliberat d'adquirir coneixement i desenvolupar les competències per aplicar aquest coneixement a situacions rellevants. El desenvolupament i l'ús del coneixement són els propòsits últims de l'educació."

La presència de la cultura en l'àmbit educatiu es pot analitzar des de les línies fins ara tradicionals de la intervenció pública: d'una banda, en les estructures formalitzades d'ensenyament, tant pel que fa als currículums escolars com als ensenyaments artístics, i d'altra banda, en els serveis educatius dels equipaments i institucions culturals, com ara museus, teatres, etc. Cal esmentar i no deixar al marge la importància que adquireix la cultura en l'educació no formal —tot i no ser estrictament dependent del finançament públic—, com ara en l'oferta d'activitats extraescolars i en programes educatius i d'oci impulsats per entitats de lleure. El conjunt d'aquestes vies de formació i dinamització contribueixen sens dubte a la formació de valors ètics, cívics i, evidentment, culturals. Finalment, també les relacions entre cultura i educació s'han abordat des de la lògica de l'anomenat impacte social (Barbieri *et al.*, 2011). Des d'aquesta perspectiva, el lligam

entre aquests dos àmbits es presenta sota la idea que l'art i la cultura poden contribuir al desenvolupament de capacitats i competències personals i professionals. En concret, s'implementen accions (i se'n mesura l'impacte) amb l'objectiu de millorar el rendiment escolar de l'alumnat.

Sense subestimar l'impacte positiu de moltes de les iniciatives basades en aquesta perspectiva, resulta útil reflexionar sobre algunes de les seves limitacions i també sobre alternatives possibles per fer front al repte de la integralitat. Una mirada basada principalment en les anomenades externalitats de la cultura, en les capacitats instrumentals de les polítiques culturals per contribuir a objectius educatius construïts des de la lògica de la segmentació, ha dificultat el desenvolupament de respostes integrades per a problemes integrals. Problemes "maleïts" que, en comptes de solucions dissenyades en bona mesura per demostrar el seu valor instrumental, requereixen polítiques fonamentades en una mirada transversal sobre el valor públic de la cultura i la seva vinculació amb valors permanents com ara la justícia o l'equitat.

Aquesta aproximació integral es pot detectar i explicar a partir d'experiències híbrides entre els àmbits educatius i culturals (i d'altres), i agents i espais diversos que generen alhora cultura i educació: experiències que van més enllà d'entendre l'educació estrictament com a ensenyament escolar formalitzat i la cultura com a palanca per fer amb més eficiència allò que hem anat fent fins ara. Aquests agents cultural-educatius, respectant les missions i interessos particulars, es reconeixen com a interdependents i complementaris, superant una visió autoreferencial i instrumental, i reconeixen la centralitat dels ciutadans en el procés cultural educatiu. Sense agència, sense el compromís en projectes col·lectius (més enllà de l'esfera individual i privada), és difícil parlar de ciutadania, educació i cultura.

La concepció contemporània de les biblioteques públiques, els projectes d'innovació social basats en la filosofia *magnet*, la idea de ciutats educadores —com a element clau en el debat sobre les anomenades ciutats intel·ligents— o la metodologia d'aprenentatge servei, són alguns dels exemples que cal tenir en compte en aquest sentit, així com la implementació de les noves tecnologies que amb la digitalització han posat a l'abast nous recursos de comunicació i de formació que afavoreixen l'accés a la cultura. Deixem, doncs, per a l'apartat següent l'explicació d'experiències presents a Catalunya basades en aquests marcs.

Una mirada sobre la situació a Catalunya

La relació entre cultura i educació a Catalunya, així com la (des)connexió entre les polítiques culturals i les educatives, s'ajusta al marc conceptual que hem exposat fins aquí. Els problemes col·lectius, complexos i multidimensionals s'han abordat, en general, des d'una lògica de polítiques públiques (en cultura, però també en educació) segmentades i delimitades per disciplines. Això no ha impedit l'aparició, i fins i tot la consolidació, de determinades experiències culturals educatives que busquen anar més enllà d'aquesta lògica. Tanmateix, no detectem una política estructural i estructurada en aquest sentit.

Tal com ha analitzat Gemma Carbó (2013), les polítiques culturals i les polítiques educatives presenten a Catalunya més elements de divergència que de complementarietat. La separació administrativa i la distribució competencial en el sector públic són factors que restringeixen la possibilitat d'elaboració i implementació de polítiques enfocades a la participació en la vida cultural a través de la formació de ciutadania. Però si els condicionaments institucionals expliquen en part aquesta trajectòria, un altre factor clau és la posició de molts agents dels sectors cultural i educatiu, que desconfien de la possibilitat (i, en alguns casos, de la idoneïtat) d'una col·laboració real entre els dos àmbits.

Tot i així, detectem experiències (i aportacions analítiques) que han avançat en el desenvolupament d'una aproximació integral com la que hem presentat prèviament. Una aportació que ha generat processos alhora culturals i educatius és aquella que concep el medi com a realitat educadora. Els projectes de ciutats educadores (Trilla, 1999) reflecteixen l'evolució de la relació entre l'escola i la comunitat: allò que és educatiu transcendeix l'escola i impregna tota la realitat (Puig, 2009). Aquesta anàlisi és vàlida també per a les organitzacions culturals, que en molts casos formen part (des de les seves especificitats) d'aquest tipus de processos.

En aquest sentit, cal esmentar determinades experiències,¹ híbrides pel que fa a la temàtica, però també quant als agents i espais implicats, que generen processos alhora culturals i educatius. Una d'elles és l'evolució que han experimentat les biblioteques públiques, en particular aquelles que s'han anat configurant com una xarxa cultural i educativa i com a part d'aquesta. Aquests equipaments han fet camí per anar més enllà de l'educació estrictament entesa com a ensenyament escolar formalitzat i de la cultura només com a patrimoni que cal conservar i protegir institucionalment. Han sobrepassat la seva funció de repositoris de cultura escrita per transformar-se en complexos espais de socialització i accés al coneixement. Això no obsta perquè les biblioteques públiques siguin indicatives d'alguns dels reptes de les polítiques de proximitat, on determinades infraestructures, en principi culturals i educatives, han funcionat més aviat com a eines de canvi urbanístic. Aquests equipaments també han estat presentats més aviat sota la lògica instrumental de l'impacte de les polítiques culturals. Així, doncs, hem avançat força en el mesurament de l'impacte socioeconòmic de les biblioteques públiques, però menys en l'avaluació del seu valor públic (cultural i educatiu). Encara queda camí per desenvolupar les eines que ens permetin conèixer (i prendre decisions públiques en conseqüència) els efectes transversals de les biblioteques públiques, com ara la seva contribució (o no) al desenvolupament autònom i creatiu, la democratització dels mitjans per generar coneixement o la participació de determinats col·lectius en la vida cultural.

Un altre tipus d'experiències culturals educatives que cal tenir en compte són els projectes d'innovació social basats en la filosofia *magnet*. Els programes d'escoles *magnet* busquen donar una resposta integral al problema de la segregació urbana i escolar. L'estratègia es basa en l'especialització curricular i/o pedagògica a partir de la col·laboració amb una institució reconeguda socialment, sovint d'àmbit cultural (museus, escoles de música, centres de recerca, etc.) (Tarabini, 2013).² Un projecte inspirat en aquesta filosofia, encara que amb determinades singularitats, és "4 Cordes", desenvolupat a l'Escola Germanes Bertomeu (Mataró) amb la col·laboració de l'Escola Municipal de Música i l'Auditori, entre d'altres agents. El projecte parteix de l'aprenentatge musical de violí i violoncel dels alumnes de tercer i quart de primària, encara que l'activitat va més enllà i inclou la presentació del grup a l'Auditori, així com la participació a diverses activitats del barri (Rocafonda) i la ciutat. El seus impactes incorporen no només els elements d'accés i participació a la vida culturals dels infants, sinó l'apoderament de grups vulnerables i la transformació de les relacions entre l'escola, les famílies, el barri i la ciutat. El projecte ha afavorit que l'escola sigui percebuda per les famílies i els agents socials del barri (i en part de la resta de la ciutat) com un espai d'equitat i transformació de la realitat conflictiva del barri, i molt menys com un espai d'exclusió i marginalitat associat en determinats discursos a l'alt percentatge d'infants d'origen immigrant. Es tracta d'un projecte amb efectes contrasegregatius que, tanmateix, cal ubicar en el context d'un barri amb problemàtiques socioespacials greus i persistents.³

Una altra perspectiva que afavoreix l'aproximació integral a la relació entre cultura i educació és la de l'aprenentatge servei. Es tracta d'una proposta que combina processos d'aprenentatge i de servei a la comunitat en un sol projecte ben articulat en què els participants es formen tot treballant sobre necessitats reals de l'entorn amb l'objectiu de millorar-lo (Puig *et al.*, 2006). En definitiva, aquests projectes faciliten el trencament de la lògica de la segmentació entre cultura i educació, entre administracions i agents socials i entre institucions i comunitats. Un exemple en aquest sentit és el projecte "Fem un Museu" (Sant Cugat), on membres dels tallers municipals d'art formen "binomis d'artistes" amb persones amb discapacitat, creen un conjunt d'obres i desenvolupen una exposició.⁴

1 Conscients que no podem exposar tots els exemples de bones pràctiques (o els casos més significatius), n'utilitzem alguns per analitzar aspectes clau.

2 Són exemples d'aquest tipus els projectes impulsats per la Fundació Jaume Bofill i el Departament d'Ensenyament, com ara les col·laboracions entre l'Institut Català de Paleontologia i l'Escola Samuntada de Sabadell o entre el MACBA i l'Institut Moisès Broggi. En aquest darrer cas, també hi participen agents com la Sala Beckett o l'entitat A Bao AQu.

3 Per a una anàlisi en detall, es pot consultar Barbieri (2014).

4 Un altre exemple és el projecte "XL Lletre Gran" (el Vendrell), que apropa els recursos i els materials de la biblioteca als centres assistencials per tal de divulgar-los a través de la col·laboració dels alumnes del mòdul en atenció socio sanitària de l'Institut Andreu Nin. Per a més informació, podeu consultar el banc d'experiències del Centre Promotor APS (www.aprenentatgeservei.cat/). Pel que fa a projectes on coincideixen les activitats extraescolars dels alumnes i la creació en el camp de les arts escèniques, es pot esmentar la companyia de l'IES Pablo Ruiz Picasso, de Torre Baró, dirigida des de l'any 2002 per Lluïsa Casas i amb el suport de l'equip docent. Els projectes escènics resultants d'aquesta experiència són exemples evidents de com la cultura pot esdevenir fonamental en processos d'aprenentatge i d'inclusió social.

Finalment, cal esmentar el projecte "Polièdrica",⁵ plataforma *wiki* a l'entorn de les polítiques culturals de proximitat, i les pràctiques artístiques i culturals col·laboratives i de mediació, on l'educació adquireix un paper clau. Coordinat pels col·lectius Sinapsis i Transductores, aquest projecte promou la recerca, l'intercanvi, el debat, i la difusió de polítiques i pràctiques que podem qualificar com a culturals educatives.

Propostes per al debat i l'acció

Les diverses experiències híbrides que generen processos culturals educatius contrasten amb la manca d'una o unes polítiques culturals educatives estructurals i estructurades. Així doncs, els condicionants institucionals s'acaben imposant sovint sobre els intents de respostes integrades a problemes multidimensionals. Tanmateix, les condicions per avançar en una aproximació integral entre cultura i educació estan laments. Volem acabar proposant dues estratègies per avançar en aquest sentit, sense pretensió d'originalitat i amb la voluntat, almenys, que sigui d'una certa utilitat.

La primera es pot sintetitzar en dues paraules: reconeixement i col·laboració. En primer lloc, reconeixement dels límits de les institucions culturals i educatives tradicionals per fer front als problemes complexos i multidimensionals. Les desigualtats no es limiten ni a la dimensió educativa-escolar ni a la cultural-institucional, ni tampoc a ambdues; per tant, parlem d'agents interdependents. Per això és necessària la col·laboració entre organitzacions (públiques, privades, comunitàries) autodefinides com a educatives i culturals, però també amb d'altres àmbits, sempre des d'una lògica de ciutadania activa i participativa. En segon lloc, col·laboració per assegurar l'equitat i la justícia en la provisió de serveis, però sobretot en el compliment dels drets. Un brevíssim guió de la col·laboració inclouria: a) determinar quins són els recursos que les persones i les comunitats necessiten per fer front a diagnòstics construïts de forma compartida; b) determinar responsabilitats tenint en compte els elements en què cada organització es troba més ben preparada i equipada; c) fer-ho respectant la missió o els objectius de cadascun d'aquests agents, assumint diferències i conflictes en la definició de valors i normes.

La segona estratègia, complementària a la primera, es resumeix en dos conceptes: avaluació i acció, o avaluació-acció. En les polítiques i programes culturals i educatius, l'avaluació és avui una necessitat i alhora una demanda de moltes organitzacions, equips de treball i, fins i tot, de la ciutadania. Tanmateix, no hem avançat prou en aquest sentit. Tal com l'entendem aquí, l'avaluació és un exercici de transparència i rendició de comptes, però fonamentalment és un procés d'aprenentatge col·lectiu, que pot ajudar a establir lligams de confiança i interdependència entre els agents culturals educatius. L'avaluació no és principalment una tasca tècnica (o tecnocràtica), però sí que ha de generar coneixement útil per a la presa de decisions. Parlem d'avaluació democràtica i dret a l'avaluació, de la possibilitat de valorar processos i resultats de les polítiques i programes, i de fer-ho a través de projectes d'avaluació-acció, alimentats de propostes d'investigació-acció. Un programa públic en aquest sentit, debatut i desenvolupat en col·laboració entre agents diversos, i que assegurí la participació de les persones i les comunitats, podria ajudar a avançar en una relació integral entre cultura i educació.

Referències

Barbieri, N.; Partal, A.; Merino, E. (2011). "Nuevas políticas, nuevas miradas y metodologías de evaluación. ¿Cómo evaluar el retorno social de las políticas culturales?". *Papers*, v.96 (2), pp. 477-500. Disponible a: <http://ddd.uab.cat/pub/papers/02102862v96n2/02102862v96n2p477.pdf>

Barbieri, N. (2014). *Estudi de cas de Rocafonda-El Palau, projecte Barris i Crisi*. Disponible a: <http://bit.ly/1Rgq0Eq>

Bauman, Z. (2012). "Times of Interregnum". *Ethics and Global Politics*, vol. 5, 1, pp. 49-56. Disponible a: www.ethicsandglobalpolitics.net/index.php/egp/article/view/17200

5 www.poliedrica.cat/

Brugué, Q.; Boada, J.; Blanco, I. (2013). *Els motors de la innovació a l'administració pública*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya.

Disponible a: http://eapc.gencat.cat/web/.content/home/publicacions/col_leccio_estudis_de_recerca_digital/5_motors_innovacio_administracio_publica/erd_05_els_motors_de_la_innovacio.pdf

Carbó, G. (2013). *Polítiques culturals i educatives a Catalunya: dificultats de la interrelació*. Girona: Universitat de Girona.

Disponible a: <http://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/8065/tgcr.pdf?sequence=1>

Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura UNESCO (2015). *Repensar l'educació. Vers un bé comú mundial?*. Centre UNESCO de Catalunya.

Disponible a: <http://www.unescocat.org/fitxer/3686/reprensareducacio.pdf>

Puig, J.M.; Batlle, R.; Bosch, C.; Palos, J. (2006). *Aprentatge servei. Educar per a la ciutadania*. Barcelona: Octaedro i Fundació Jaume Bofill.

Disponible a: <http://www.aprenentatgeservei.org/intra/aps/documents/Llibre%20Educar%20per%20la%20ciutadania.pdf>

Puig, J.M. (coord.) (2009). *Aprendizaje servicio (aps): Educación y compromiso cívico*. Barcelona: Graó.

Subirats, J. (2011). *Otra sociedad, ¿otra política?* Barcelona: Icaria.

Tarabini, A. (2013). *Les escoles magnet. Una aposta per l'excel·lència i l'equitat*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

Disponible a: www.fbofill.cat/intra/fbofill/documents/publicacions/571.pdf

Trilla, J. (1999). *Les ciutats que s'eduquen*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

